Vartan Tekeyan, Le Patriarcat arménien catholique de Cilicie au temps de Grégoire Pierre VI (1812—1840). Dissert., Beyrouth 1954, 8⁰, XXV + 238 pp.

ԺԹ. դարուն առաջին կէսին տապնա-պալից կը դառնայ ամբողջ Եւրոպայի եւ Եկեղեցւոյ կացութիւնը երբ Նապոլէոն քա-ղաքական բեմ բարձրացաւ: Տարբեր չէր պատկերը Կիլիկիոյ հայ-կաթ. Պատրիար-քութեան, որ իր ներքին անկազմակերպ եւ խլրտուքներով լի վիճակի մէջ էր, հետե-ւանք մասնաւորապէս Օսմանեան պետու-թեան մէջ տիրող քաղաքական պատճառնե-րուն: Պատրիարքութեանս այս ժ֊ուարին ժամանակներուն մէջ կ'ապրէր նաեւ Գրիգոր Պետրոս Զ. կաթողիկոսին պաշտօնավարու-թեան չորրանը (1812—1840): Այս չորրանն է որ ընդգրկած է Վարդան վրդ. Թէքեան, Զմմառեան Միաբան, իրրեւ Աւարտաճառ Հռոմի Քահանայապ. Գրիգորեան Համալ-սարանի մէջ կատարած Կանոնական Իրա-ւունքի ընթացքին: Կը ներկայացնենք հոս այս չահեկան աշխատասիրութեան֊բովան-դակութիւնը համառօտ գծերով:

Ներածութեան մէջ ընդհանուր ակնարկ մը ժամանակաշրջանի եւ Գրիգոր Պետ-րոս Զ֊ի կեանքի վրայ նետելէն յետոյ կ'անցնի բուն նիւթին, զոր կը բաժնէ չորս մասերու: Ա. մասին մէջ կը չօշափէ հայ-կաթ. ներքին պատերազմի գլխաւոր պատճառները: Ինդիրը Ս. Ժողովին առջեւ կ'ելլէ, որ 1818ին իրաւունք կու տայ հայ կաթողի-կոսին: Վերջնոյս ամենամեծ յաջողութիւնը կ'ըլլայ եգիպտոսի հայ-կաթ. համայնքին կցումը Պատրիարքական Թեմին, որ Հա-լէպի Առաք. Փոխանորդութեան ենթար-կուած էր: Բայց գործնականօրէն Պատրիար-քարանն էր որ կը վարէր, ինչն էր որ հոգ հոգւոցի համար պէտք եղած քահանաները կ'ուղարկէր: 1817ին երբ քանի մը տասնեակ տարիներու ընդհատումէն յետոյ նոր Առաք. Փոխանորդ մը կու գայ, կը ծագին իրաւա-կան հարցեր Եգիպտոսի Հայոց նկատ-մամբ: Կաթողիկոսը կը դիմէ ուղղակի Պիոս Է. Քահանայապետին (22 Հոկտ. 1822 թուղթով) եւ կը խնդրէ որ 90ամեայ գործ-նականով ստացուած իրաւունքը ճանչցուի: Ս. Ժողովը ասոր համար երկու անգամ ընդհանուր նիստ գումարելէն յետոյ որո-շում կու տայ ի նպաստ Պատրիարքութեան:

Բ. Մաս. Անտոնեան կրօնաւորները եւ Զմմառի Պատրիարքական Հաստատութիւնը: Մեծագոյն բաժինը կը գրաւեն Անտոնեանց եւ կաթողիկոսի միջեւ եղած խնդիրները: Առաջիններէն կը ձգտին Պատրիարքական իրաւասութենէն ելլել եւ հաստատուիլ Հռոմ. կաթողիկոսը կը հակառակի չեչտե-լով թէ իրենց Հիմնադիրը՝ Աբրահամ Պետ-րոս Ա. հաստատած է սոյն Միաբանութիւնը Պատրիարքութեան մէջ գործելու նպատա-կով. այս բանը սակայն Անտոնեաններէն կը ժխտեն ընդունելով իրրեւ Հիմնադիր Հա-լէպցի Մուրատեան չորս եղբայրները: Հե-ղինակը յիշատակելով ասոր չուրջ եղած թէր ու դէմ կարծիքները կը յարի առաջին կարծիքը պաշտպանողներուն: Թէեւ Ս. Ժո-ղովը ալ մանրակրկիտ քննութենէ յետոյ այս եզրակացութեան եկած էր, սակայն Անտո-նեանց անընդհատ դիմումներուն վերջ տալու համար Յակոբ Պետրոս Է֊ի կարծիքն առնե-լէն յետոյ թոյլ կու տայ որ բոլորովին Հռոմ փոխադրուին (1861ին) առանց սակայն ընդ-հանուր վարչութեան (հմմտ. էջ 100, ծա-նոթ. 28):

Անտոնեան Միաբանութիւնն ի դերեւ հանած էր այն յոյսերն, որոնցմով պարա-րուած էր Պատրիարքութիւնն ասոր հիմ-նարկութեամբ. ուստի կրկին դժ կը տրուի

Զմմառի Պատրիարքական Հաստատութեան. ըստ Հեղինակին «հաւանաբար 1763ի ժա-մանակները» Միքայէլ Պետրոս Գ. կաթո-ղիկոսէն հաստատուած ըլլալու է (էջ 115): Գրիգոր Պետրոս Զ. նկատելով Պատրիար-քարանի եւ Զմմառի մէջ գոյութիւն ունե-ցող կղերանոցին չափազանց աղքատութիւնը բոլոր քահանայից «աղքատութեան պարզ ուխտը» կ'ուզէ պարտադրել. կղերը կը բո-ղոքէ Ս. Ժողովին. վերջինս կը զժուարի կաթողիկոսին կենդանութեան վճիռ տալ, այլ ասոր մահուընէ յետոյ եպիսկոպոսնե-րուն կը յայտարարէ թէ ուխտը բարձուած է (30 Նոյ. 1840): Միայն Զմմառեան Պատ-րիարքական Հաստատութեան անդամներուն համար կը մնայ լոկ «աղքատութեան խոս-տում» մը, որուն բանաձեւը պատրաստած է Գրիգոր Պետրոս Զ֊ի յաջորդը՝ Յակոբ Պետրոս Է. եւ հաստատուած Աւագ Պետրոս Ե. եւ հաստատուած Աւագ. Աթո-ռէն (բանաձեւը տե՛ս Յաւելուած Լ.֊ի վերջը):

Գ. Մասի նիւթն է՝ «Միսակաւ եւ ուրիշ հարցեր», ի մէջ այլոց կը խօսի նաեւ կաթուղիկէ եւ ոչ֊կաթուղիկէ Հայոց միջեւ եղած տարբերութիւններու մասին, ինչպէս վերջիններս կը չեչտեն: Հեղինակն, որ կը պաշտպանէ թէ պատարագի գոյութիւնն առ նուազն Խաչակիրներու ժամանակէն սկսած, լուսթեամբ կ'անցնի «Հանդոյց Օծման» վրայէն (հմմտ. էջ 127): Աստ գոյութիւնը սակայն հնագոյն է, եւելի հին քան Յովհ. Իմաստասէրի ժամանակն, որ կը ներկայանայ իրրեւ վերանորոգիչ նաեւ այս տեսակէտէ (հմմտ. Հ. Յ. Գաթըրճեան, Հիմնական տարբերութիւն. Կ. Պոլիս 1861, էջ 126—187): Ստ. Օրբէլեան ալ գիտէ «գձէքն երախայից եւ հրանդոց» (պատմ. «գձէքն երախայից եւ հրանդոց» (պատմ. Թիֆլիս 1910, էջ 109, գլ. իբ.): Թոյլ տուինք մեզի այս հարցիկ դիտողութիւնը ընել որ մի գուցէ օտարազգի ըն-մտահոգուած որ մի գուցէ օտարազգի ըն-թերցողները սխալ կարծիք կազմեն հայ եկեղեցւոյ հաւատալիքներու մասին:

Դ. Մաս. Այս տեղ իրրեւ «լրացուցիչ» տեղեկութիւններ կը չօշափէ հայ իրա-ւունքի աեսակէտէ: Ան այս կատարած է մանրակրկիտ պրպտումներ Տարածման Հա-ւատոյ Ս. Ժողովի եւ Զմմառի Պատրիար-քական գիւանները մէջ. որուն ար-դիւնքն է երկար չորքը ծանօթութեանց ապ-րիւրներու յղումներով, ծանօթութիւն-ներ, որոնք գիտական գործ մը արժէքաւոր կը դարձնեն:

Հ. Վ. ԻՆԳԻԼԻԶԵԱՆ

© National Library of Armenia